

Wprowadzenie

W ostatnich latach teoria umysłu i koncepcje mentalizacji koncentrują uwagę wielu badaczy – psychologów i kognitywistów – próbujących, dzięki sformułowanym w ich ramach założeniom, wyjaśnić różne aspekty funkcjonowania człowieka, nie tylko poznawczego, ale przede wszystkim emocjonalnego i społecznego. Choć teoria umysłu w psychologii rozwojowej i poznawczej ma już ugruntowaną pozycję, to pojęcie mentalizacji jest stosunkowo „młodym” konstruktem, który wymaga dalszej konceptualizacji i uszczegółowienia. Zamiast tego obserwujemy raczej coraz to nowe pomysły na jego wykorzystanie dla wyjaśnienia różnych zjawisk w zdrowiu i zaburzeniach psychicznych, a także znajduje on zastosowanie w psychoterapii i szeroko rozumianej pomocy psychologicznej. Ponieważ opracowania teoretyczne i wyniki badań nad mentalizacją są bardzo obiecujące, podjęliśmy w niniejszej książce próbę przedstawienia i uporządkowania zagadnień istotnych dla projektowania i konceptualizowania istotnych w tym obszarze problemów badawczych.

Doniesienia empiryczne i autorzy podręczników podejmujących problematykę mentalizacji podkreślają, że jest to pojęcie wielowątkowe, wielowymiarowe, zróżnicowane i ogromnie pojemne. Rzeczywiście ewolucja terminu „mentalizacja” i jego zastosowań w psychologii klinicznej, począwszy od rozpoznania problemów w rozumieniu stanów umysłu w autyzmie, poprzez przyjęcie tej perspektywy w wyjaśnianiu zaburzenia osobowości *borderline*, aż po zastosowanie owego konstruktów do rozumienia wielu różnych problemów klinicznych, skutkuje tak dużą rozległością tej tematyki (w obszarze teorii i badań), że trudno przedstawić ją w sposób bardziej syntetyczny. Dlatego też jedną z głównych osi niniejszego tomu, przenikającą treści zaprezentowanych w nim rozdziałów, stanowi rozróżnienie pomiędzy mentalizacją emocjonalną i teorią umysłu; mentalizacją „gorącą”, która znajduje się pod wpływem pobudzonych w relacjach społecznych wewnętrznych reprezentacji przywiązania i mentalizacją „zimną”, niezaangażowaną w osobistą relację, bez pobudzeń wewnętrznych emocjonalnych schematów. Rozróżnienie to w ramach psychologii klinicznej wynika nie tylko z odrębnych paradygmatów, leżących u jego podstaw, ale przede wszystkim z roli, jaką przypisuje się wczesnej emocjonalnej relacji w kształtowaniu się mechanizmów zdrowia i zaburzeń psychicznych, jej wpływu na rozwój i tworzenie się struktur in-

trapsychicznych, a także znaczenia dla przebiegu i efektów procesu leczenia zaburzeń o podłożu emocjonalnym. Choć spopularyzowany przez Petera Fonagy'ego i współpracowników termin „mentalizacja”, ze względu na swoje psychoanalityczne i związane z przywiązaniem korzenie, lokowany jest po stronie mentalizacji emocjonalnej, nie można jednak zapominać o znacznym dorobku psychologii rozwojowej i poznawczej w odniesieniu do klasycznej teorii umysłu, rozumianej jako kognitywne podłoże zdolności do refleksji, znajdującym również w niniejszym opracowaniu swój wyraz.

Niniejsze opracowanie tematyki mentalizacji składa się z dwóch części zawierających omówienie tego procesu z perspektywy teoretycznej i empiryczno-klinicznej. W części teoretycznej autorzy podnoszą na tle współczesnej literatury przedmiotu istotne kwestie teoretyczne, których celem jest usystematyzowanie i uporządkowanie, tak rozległej i różnorodnej w tym obszarze wiedzy, pochodzącej z różnych dyscyplin naukowych, zwłaszcza psychologii, kognitywistyki i neuropsychologii.

W pierwszym rozdziale Dominika Górską i Lidia Cierpiąłkowska omawiają sam proces mentalizacji w kontekście wielu różnych koncepcji mentalizacji i pojęć pokrewnych, uwypuklając zagadnienia związane ze strukturalnym substratem mentalizacji, czyli reprezentacjami psychicznymi, oraz mechanizmami mentalizacji, czyli procesami transformacji bodźców w stan umysłu. Kolejne trzy rozdziały omawiają trzy konteksty ważne dla mentalizacji: dwa kluczowe źródła teorii mentalizacji wskazane przez Jona M. Allena, P. Fonagy'ego i Anthony'ego Batemana (2014), czyli psychoanalizę i teorię przywiązania oraz poznawcze aspekty mentalizacji. Twórcy tych ujęć szczególną wagą przywiązują do czynników związanych z normatywnym i zaburzonym rozwojem mentalizacji, wskazując na specyficzne dla paradygmatu procesy i podłoże zakłóconej mentalizacji. Siłą rzeczy psychoanalityczne i przywiązaniowe koncepcje w większym stopniu koncentrują się na emocjonalno-relacyjnych źródłach mentalizacji, zaś teorie poznawcze odwrotnie, wskazują na nie-emocjonalne aspekty tego konstruktu. I tak Magdalena Stawicka i Dominika Górską podjęły próbę zarysowania rozwoju konstruktu mentalizacji w kontekście teorii przywiązania, wskazując na kluczowe elementy przywiązania, które odegrały rolę w konceptualizowaniu mentalizacji, takie jak matczyzna responsywność, bezpieczny i pozabezpieczny styl przywiązania, wewnętrzne modele operacyjne czy matczyne odzwierciedlenie. Dalej Monika Marszał i Anna Kamza opisują klasycznie pojmowaną teorię umysłu, rozumianą jako kognitywne podłoże zdolności do refleksji i interpretowania stanów umysłowych innych ludzi. W kolejnym rozdziale Jarosław Groth przybliżył idee systemu teoretycznego Wilfreda R. Biona, które w dużym stopniu stanowiły inspirację dla autorów koncepcji mentalizacji. Opisuje, w jaki sposób rozwija się myślenie przy udziale matki, jakie są losy kontenerowanego doświad-

czenia emocjonalnego i myśli „niemożliwych do pomyślenia”. Tym samym przedstawia ów proces, nie nazywany wprost mentalizowaniem, ale mający z nim wiele wspólnego, z perspektywy konstruktów psychoanalitycznych.

Teoria mentalizacji w znacznym stopniu czerpie również ze współczesnej neuropsychologii, dlatego w prezentowaniu mentalizacji nie można pominąć jej związków ze strukturą i funkcjonowaniem mózgu. Anna Roszyk opisuje neuronalne podstawy poznawczej i afektywnej mentalizacji, bogato ilustrując je przykładami pochodzącymi z badań neuropsychologicznych.

Choć mentalizacja w ujęciu Fonagy’ego i współpracowników najbardziej kojarzona jest z zaburzeniem osobowości *borderline*, to istnieje również szeroka dziedzina wiedzy klinicznej zajmująca się nierelacyjnymi aspektami mentalizacji w zaburzeniach schizofrenicznych i afektywnych dwubiegunowych. Tę problematykę podejmuje Marta Andrzejewska, dokonując przeglądu badań neuropsychologicznych oraz eksperymentalnych, które wniosły istotny wkład w rozumienie natury deficytu teorii umysłu w obu wymienionych zaburzeniach psychicznych.

Część badawczą rozpoczyna rozdział przedstawiający metody pomiaru mentalizacji, które stosowane są powszechnie w badaniach. Ze względu na tak olbrzymią wielowątkowość i wieloaspektowość mentalizacji potrzebne było uporządkowanie owych metod pod kątem wymiarów mentalizacji, które są przez nie badane. Monika Marszał analizuje metody pomiaru mentalizacji w kontekście dwóch paradygmatów, pokazując specyfikę tych metod, począwszy od systemu kodowania wywiadów w paradygmacie psychodynamicznym po metody eksperymentalne i kwestionariuszowe w paradygmacie poznawczym. W kolejnym rozdziale badawczym Lidia Cierpiałkowska, Anna Kwiecień i Natalia Miśko prezentują wyniki dwóch badań nad mentalizacją w zaburzeniu osobowości *borderline*, w których testowały hipotezy o związkach przywiązania, mentalizacji i osobowości *borderline*. Ostatni z rozdziałów to omówienie eksploracyjnego, jakościowego badania mentalizacji na przykładzie dwóch narracji – osób o wyższym i niższym poziomie organizacji osobowości. Emilia Soroko i Dominika Górka analizują te narracje, skupiając się na dojrzałości reprezentowania obiektu, a szczególnie jego stanów wewnętrznych oraz na zmianach w obrazie obiektu w toku przetwarzania doświadczenia relacyjnego.

Przedstawiamy Czytelnikowi książkę, która jest zbiorem różnych podglądów na zjawisko i proces mentalizacji, mając nadzieję, że może stać się ona źródłem inspiracji w dociekaniach teoretycznych, dokonaniach empirycznych i procesach terapeutycznych. Sądzymy, iż podjęcie takiego tematu jest istotne klinicznie, jako że mentalizacja pozwala człowiekowi wydobyć się, „wynurzyć” z surowego doświadczenia, w którym nie można ani myśleć, ani czuć niczego poza własną perspektywą. Proces ten, w którym można zintegrować różne

doświadczenia i zdystansować się do nich, czyni emocjonalnie dostępnymi inne rejony wspólnego międzyludzkiego doświadczenia.

Mentalizacja, jej rozwój i znaczenie dla emocjonalnej i społecznej regulacji funkcjonowania jednostki jest na tyle interesujący, że znajdzie zastosowanie w nieznanym dotąd obszarach badawczych. Dlatego książkę tę kierujemy do studentów psychologii, kognitywistyki, pedagogiki i psychiatrii, ale również do badaczy, którzy nie obawiają się formułowania nowych pytań badawczych i podejmowania nowych wyzwań w obszarze różnych dyscyplin wyjaśniających zachowanie człowieka.

Poznań, grudzień 2015

Lidia Cierpiatkowska, Dominika Górka